

Elektronikus kiadás a Gutenberg-korszak előtt és után*

Az új elektronikus információ- és adathordozó technikák nem jelentik a hagyományos, nyomtatott formák végét, de a kiadói tevékenységgel foglalkozó szakembereknek figyelembe kell venniük a fejlődés eredményeit, alkalmazkodniuk kell a digitális technika teremtette új környezethez. A nyomtatott könyv elterjedése technikai, szellemi és kulturális folyamatainak tanulmányozása számos tanulsággal szolgál a mai váltás időszakában is.

A 15. század végén, körülbelül negyven évvel azután, hogy az első *Gutenberg-biblia* 1456-ban megjelent, *Johannes Trithemius* szerzetes *Az Írnokok dicsérete* (De laude scriptorum) címmel figyelemre méltó értekezést írt. A kiváló bencés szerzetesnek mint a sponheimi apátság vezetőjének igencsak érdekében állt a kódexmásolás művészetének fenntartása. E tevékenység ugyanis egyedülálló módon megfelelt a szerzetesek szervezeti rendjének, valamint képességeiknek és tehetségüknek.

Az apát azon az állásponton volt, hogy – a nyomtatás feltalálása ellenére is – folytatni kell a kéziratok másolását, mivel az írni való tevékenység az oly fontos iparkodást és odaadást követeli meg a barátoktól. Azt állította továbbá, hogy a pergamenre készülő másolatok akár évszázadokkal is tartósabbak lesznek a nyomtatott példányoknál.

Valóban komolyan gondolta-e Sponheim apátja ezeket az érveket vagy sem, nem lehet tudni. Saját munkái tekintetében mindenesetre másképpen döntött. Az írni való dicséretét – egyéb fontos műveivel együtt – egy mainzi, valószínűleg Gutenberg műhelyének közelében működő nyomdának adta át kinyomtatásra és terjesztésre. Arról nincs adatunk, hogy fent említett írását hagyományosan is lemásoltatta volna.

Az apát dilemmáját azért említettem csak meg, mert arra a helyzetre emlékeztet, amellyel sokunknak, akik a kiadás területén dolgoznak, szembe kell néznünk. Cégeink egyrészt a mai, a nyomtatáson alapuló szerkesztői, gyártói és marketingkövetelményekre vannak felkészülve. Másrészt viszont él bennünk az a homályos és nyugtalanító sejtés, hogy jövőnket a digitális világ határozza meg. Az új technológia erejét világosan felismerő sponheimi apáttól eltérően azonban ma mindannyian a bi-

zonytalanság tengerén sodródunk. Tudjuk, hogy az „elektronikus jövő” valahol itt van körülöttünk, de hogy pontosan hol, és hogyan jutunk el oda, még mindig nagyon bizonytalan.

Talán anakronisztikusnak vagy nosztalgikusnak tűnhet, ha a 15. századba nyúlunk vissza segítségért egy több mint 500 évvel későbbi technológiai probléma megoldásához. Mégis, néhány hasznosnak látszó tanulságot mindenképpen leszűrhetünk. Igen élvezetes volt például *Elizabeth L. Eisenstein* klasszikusnak számító, *A nyomtatott sajtó mint a változás ügynöke* (The printing press as an agent of change, Cambridge Univ. Press) című munkája néhány fejezetének újraolvasása, ami történeti ismereteimet elmélyítette.

Eisenstein azt állítja, hogy az írásos műveknek „a másolók íróasztalairól a nyomdák műhelyeibe való átkerülése” a korai modern Európa jelentős fordulópontjának tekinthető. *Francis Bacon* kijelentését idézi, amely szerint három találmány, a nyomtatás, a puskapor és az iránytű felfedezése volt az, ami „az egész világ megjelenését és állapotát megváltoztatta”.

A nyomtatás forradalmával kapcsolatos első érdekes megállapítás az, hogy mindez nem egyik napról a másikra történt. A szerző így ír: „A váltás (a nyomtatás felfedezése) után legalább 50 évig nem találunk határozott bizonyítékot a kulturális változásra: Gutenberg után egy teljes évszázadig tart, amíg egy új világ körvonalai kezdenek kibontakozni.” Mint láthattuk, Sponheim apátja közel fél évszázaddal az első Gutenberg-biblia után is nyugodtan kiállhatott a kódexmásolás mellett.

A nyomtatás által lehetővé tett tömeges termelés és terjesztés hatása csak a 16. század fordulóján vált jelentőssé. Az 1500. év előtti európai könyvkiadást 20 millió kötetre becsülik. A 1500 és 1600 között kiadott példányok száma 150–200 millióra rúg. Címenként átlagosan 1000 példánnyal számolva ez azt jelenti, hogy a 16. században

* A 46. frankfurti könyvvásáron (1994. X. 5–7.) *Electroning publishing in the pre- and post-Gutenberg age* címen elhangzott előadás alapján.

150–200 ezer kiadványt nyomtattak ki. (*Luther Márton* volt a mi első *John Grisham*ünk: munkáit már első kiadásban is 4000 példányban kellett megjelentetni.)

Bár az átalakulás sokáig tartott, jelentőségét mégsem szabad lebecsülnünk. Egy Eisenstein által idézett tudós megállapítása szerint az 1453-ban, Konstantinápoly elestének évében született európai polgár életének 50. esztendejében egy olyan időszakra tekinthetett vissza, amelyben 8 millió könyvet nyomtattak ki. Többet, mint ahány kódexet Konstantinápoly i.sz. 330-ban történt megalapítása óta összesen lemásoltak. A 18. sz. végén csak Németországban évente 3–5 millió könyvet adtak ki.

A nyomtatás megjelenése fontos szellemi fordulópontra is jelentett, különösen a csillagászat és a vallás területén. Mint ahogy Eisenstein megjegyzi, a nyomtatás feltalálása előtt minden, „a mennyek működésére” vonatkozó kérdés elkerülhetetlenül összekapcsolódott „a mennyországba való jutás mikéntjének” vallásos gondolatával. A másolók kultúrájában a tudományokat nem olvasták, hanem hallgatták; így a precizitásnak nehéz volt eleget tenni, és gyakran fordultak elő hibák. Ahogy a természet bekerült a közügyekbe, nemcsak az idő és a tér szó szerinti feltárása vált lehetővé, hanem a tudósok ugyanazokat a szakkifejezéseket és fogalmakat használhatták. Döntő jelentőségű volt, hogy *Kopernikus* és *Newton* az égi mechanizmusokat univerzális matematikai kifejezésekkel írhatták le, amikor forradalmian új módon ábrázolták a fizikai világot.

Ironikusan hangzik, de a nyomtatott könyv megjelenése megosztotta a vallást. Eisenstein azt írja, hogy amíg a könyvek egységesnek láttatták az Úr művét, addig az Úr szavai eltérni látszottak egymástól. A Bibliához most egyre nagyobb tömegek jutottak hozzá, és a kritikai álláspontok is könnyebben elterjedtek. A reformációnak természetesen sok más oka is volt, de nem kétséges, hogy a nyomtatás jelentősen hozzájárult *Luther Márton* tanainak elterjedéséhez. Volt egy általános vallási egyházszakadás is, ami a jobban képzett, hitét elvesztő városiak elit és a kevésbé írástudó, az evangelizáció által erősen befolyásolt vidéki tömegek között jelentkezett. Mindannyian jól tudjuk, hogy e szakadás máig érezteti hatását: a világ különböző helyein fel-felbukkanó antiintellektualizmus egyik lényeges forrása. Furcsa, hogy az elitizmus eszközévé váló nyomtatás idézte elő saját maga mint kommunikációs médium korlátozását.

Végül egy nagyon fontos, szintén a nyomtatás által megindított átalakulás, amely a nyomtatóműhelyben zajlott le. A nyomdászok – hasonlóan a mai kiadókhöz – az irodalom „bajnokai”, és egyben kemény üzletemberek is voltak. Minden nyomda első dolga volt, hogy a nyomdász nevét a könyv

elején, a címdoldalon feltüntesse. A kódexmásolók ellenben mindig csak a könyv végén helyezték el szignójukat.

A nyomdászok úttörő tevékenységet folytattak a hirdetések és a reklámozás területén is, ami a legtöbb szerző szerint nemigen változott máig sem. A nyomdászok közti gazdasági háború kiélezett volt; valójában olyan kemény, hogy még *Gutenberg* sem tudott hatékonyan versenybe szállni saját találmányával.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy első megközelítésben a nyomtatás történetében három fontos trendet látunk: 1. egy új médium lassú, de biztos növekedése; 2. „egységes” és „eltérő” képességei által gyakorolt szellemi befolyás; 3. a médium tömeges piaci bevezetése és elterjesztése a korai „irodalmi kalózok”, a nyomdaüzemek tulajdonosai által.

Milyen tanulságokat vonhatunk le fentiekből az elektronikus kiadás tekintetében?

Először vegyük a növekedés kérdését. Meglehetősen bonyolult dolog a mai helyzetet a 15. századival összehasonlítani. Ma ugyanis sokféle digitális hordozó létezik a floppylemezekről a CD-ROM játékokon át a telefonra és a kábeles közvetítésre kifejlesztett ún. „interaktív” lehetőségekig. Az egyszerűség kedvéért tekintsük azonban most csak a CD-ROM piacot, mivel ennek van a leglogikusabb, mindent átfogó kapcsolata a kiadással.

A *Fortune* magazinban nemrég megjelent cikk becslése szerint 1994 elején az egész világon 6–12 millió, CD-ROM-olvasóval ellátott személyi számítógép volt, ami az év végére megduplázódik. (És akkor még a középkori tudósok panaszkodtak az adatok tömegére!) A *Fortune* azt is jelezte, hogy 1998-ra a szoftverek forgalma 360 millió dollárról 3 milliárd dollárra fog nőni. A cikk a *Figyelj a CD-ROM terjeszkedésére* címet kapta, és az új iparág körül kialakult mítosz leleplezésére törekedett.

A magazin által idézett, a felhasználók körében végzett felmérés szerint a „multimédia” gépek tulajdonosainak alig több mint fele nyilatkozott úgy, hogy a következő évben nem szándékozik újabb CD-ROM-okat vásárolni, még a számítógépekkel ingyenesen megkapott lemezek továbbfejlesztett változatait sem veszi meg. Ez az arány igen alacsony, mivel egy-egy új technikai termék tulajdonosai általában minden továbbfejlesztést meg akarnak vásárolni. Az ipar egyik megfigyelője 4 milliárd dolláros, illetve azt is meghaladó veszteséget jósolt a CD-technológiában érdekelt társaságok számára.

Mindezek alapján az ember kísértést érez arra, hogy felidézze a sponheimi apát érvelését a kódexmásolók mellett. A digitális technikára fordított források miatt viszont azt kell feltételeznünk, hogy lesz piaca, még akkor is, ha sok szakértő a CD-

ROM formátumot csak átmenetinek jósolja. Egy dolog bizonyos: nem kell 50 vagy 100 évet várunk, hogy ez kiderüljön.

Még inkább ide tartozik az, amit a gutenbergi forradalom második trendjeként vázoltunk: vajon mi lesz az elektronikus kiadás szellemi hatása? E tekintetben sokkal határozottabb választ adhatunk. Mint szenvedélyes olvasó, és a nyomtatott anyagokba egy életre szólóan szerelmes ember, forradalmi szeleket érzek. Szerintem nagyon sok hiányosságuk van a nyomtatott könyveknek, tekintettel a témák sokaságára és a különféle médiumoknak arra a képességére, hogy bármely tárgyba képesek életet lehelni.

Egy ismeretterjesztő vagy szakkönyv végül is arra kényszeríti a szerzőt, hogy önkényesen húzza meg témája határait. A terjedelmi és kutatási korlátokból következik, hogy legyen kezdete, közepe és vége. Ráadásul a „modern” nyomdák által alkalmazott nyomdatechnika természete viszonylag hasonlatos a 15. századi másoláséhoz. A kézirat elfogadásától a megjelenéséig hat hónap, vagy akár egy év is eltelhet. Ez azt jelenti, hogy a könyv már akkor is elavult lesz, amikor megjelenik.

Ugyanakkor a multimédia alkalmazása a megjelenítés különféle előnyeit kínálja. Ironikusan azt mondhatjuk, a kör bezárult. Amíg a reneszánsz tudósok inkább „látni”, mint hallani akarták a tudományt, addig ma visszajutottunk oda, hogy sok tudományos laboratóriumban az auditív hatások ugyanolyan fontosak, mint a vizuálisak; vegyük csak az emberi viselkedés tanulmányozásának példáját. Azt is pontosan tudjuk, nagyon sok olvasó vásárlónk hozzászólt, hogy többféle médium – a televízió, a film, a zene – segítségével tanuljon; nem ritka, hogy játszanak is, miközben a házi feladatukat végzik.

A nyomtatás további haszna volt a Gutenberg-korszakban, hogy lehetővé tette az együttes előrehaladást a tanulásban. A kódexmásolók csak korlátozott mennyiségben tudtak könyveket előállítani és terjeszteni, ezért egy-egy tudóscsoport közös munkája szinte lehetetlen volt, kivéve, amikor egy helyütt éltek, és ugyanazt a kéziratot használták. A

csillagászoknak egyre inkább meggyőződésükké vált, hogy a nyomtatott ábrákban nagyon fontos a pontosság. *Johann Kepler* például képes volt órákat eltölteni a nyomtatás előtt álló munkája tüzetes ellenőrzésével. Az online technika megjelenésével (gyakran a CD-ROM-ok kiegészítője) a közös tanulás eszköze világméretben ugrott előre. A tudósok az Interneten keresztül kommunikálhatnak egymással, és anyagaikat könnyen küldhetik oda és vissza. A professzor például az egyetemen belül is közölheti hallgatóival, a legjobb, ha e-mailen keresik meg. A kiadóknak hozzá kell szokniuk ehhez az új környezethez, anyagaikat elérhetővé és könnyen használhatóvá kell tenniük. Biztos, hogy a digitalizált formátumok ebben szerepet fognak játszani.

Korábban említettem már, hogy a 15–16. század során a nyomdászok is kulcsszerepet játszottak technológiájuk elfogadtatásában. Ahogy a nyomdászok fokozatosan kiadókká váltak, a tartalom előállításának és a technológia fejlesztésének ez a kettős szerepe mára, úgy tűnik, szétvált. A legtöbb kiadónak már nincs közvetlen kapcsolata nyomdájával. Ennek következtében felemás a hozzáállásuk saját iparáguk technológiájának fejlesztéséhez. Az új médiumokat szemügyre véve azt látjuk, hogy a stratégiai tervezők még ma is különválasztják a „tartalmat” és a „technológiát” előállítókat.

Hiba a tartalom és a technológia ilyen jellegű szétválasztása. A kiadók nem egyedül rendelkeznek a technikai kapacitás felett, partneri kapcsolatot kell kiépíteniük a szoftverfejlesztőkkel, valamint a telefon- és kábeltársaságokkal is. Ami itt kockán forog, több, mint a technikai felkészültség. Létezik egy fontos pszichológiai dimenzió is. A kiadónak el kell hinniük, hogy termékük szállítói rendszerekkel van összekapcsolva, amelyek végül is a fogyasztók kezébe juttatják el a tartalmat. Ez Gutenberg legfontosabb leckéje, amit ötszáz év elteltével sem szabad elfelejtenünk.

Beérkezett: 1994. X. 10-én.

Fordította: Kardos Krisztina

OMIKK FORDÍTÓ IRODA

1088 Budapest, Múzeum u. 17.

Telefon: 138-2874 Fax: 138-4924

- MŰSZAKI FORDÍTÁS, LEKTORÁLÁS
- TOLMÁCSOLÁS, SZÖVEGSZERKESZTÉS
- SZAKIRODALOM BESZERZÉS
- 30 NYELV, ORSZÁGOS HÁLÓZAT, REÁLIS ÁRAK